

PRAWNE ASPEKTY PRZEMOCY W RODZINIE

„Przemoc” to zachowania godzące w wolność osobistą konkretnej osoby, bądź grupy społecznej, przyczyniające się do ich fizycznej, oraz psychicznej szkody. Pojęcie przemocy odnosi się do różnych form złego traktowania – a więc zarówno do działania, jak i zaniechania.¹ Zgodnie z definicją przyjętą przez Radę Europy w 1986 za przemoc fizyczną uważa się „*jakikolwiek czyn lub zaniechanie ze strony jednego członka rodziny wobec innych jej członków, które zagrażają życiu, cielesnej bądź psychicznej integralności lub wolności innego członka danej rodziny albo poważnie szkodzą rozwojowi jego osobowości*”.²

W Polskim ustawodawstwie przemoc w rodzinie jest przestępstwem. Zgodnie z art. 207 § 1 kodeksu karnego (dalej k.k.), kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Jeżeli czyn określony powyżej połączony jest ze stosowaniem szczególnego okrucieństwa, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. Jeżeli następstwem czynu określonego w poprzednich paragrafach jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12³

Przemoc w rodzinie jest przestępstwem podlegającym ściganiu z urzędu (a więc bez żadnych wniosków osób pokrzywdzonych), jednak ze względu na jego szczególny charakter wyrażający się m.in. w fakcie, że sprawca i ofiara pozostają w stałym kontakcie, ochrona ofiary napotyka trudności. Poza wieloczynnościowym przestępstwem znęcania się przemoc w rodzinie może również przyjmować m.in. postać:

- naruszenia nietykalności cielesnej (art. 217 k.k.),
- naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia (art. 157 k.k.)
- groźby bezprawnej (art. 190 k.k.)
- zgwałcenia (art. 197 k.k.)⁴

a także inne zachowania, które są określone w Kodeksie karnym.

Przemoc w rodzinie to przestępstwo znęcania się fizycznego lub psychicznego nad osobą najbliższą, małoletnim bądź osobą nieporadną ze względu na jej stan fizyczny lub psychiczny. Przedmiotem ochrony jest rodzina, jej prawidłowe funkcjonowanie oraz opieka. Autorzy komentarzy wskazują też, że przepis chroni zdrowie oraz bezpieczeństwo osobiste osób, do których zaliczamy nie tylko osoby najbliższe, ale także osoby nienależące do rodziny sprawcy (osoby pozostające wobec sprawcy w stałym lub przemijającym stosunku zależności, małoletni oraz osoby nieporadne ze względu na swój stan psychiczny lub fizyczny). Pojęcie osoby najbliższej zdefiniowane jest w art. 115 § 11 k.k. Odnosi się ono do współmałżonka, wstępnych, zstępnych, rodzeństwa i powinowatych, a także do osób pozostające w faktycznym wspólnym pożyciu. Za osobę nieporadną uważa się tego, kto z uwagi na swój stan nie może samodzielnie decydować o swoim losie czy zmieniać miejsca położenia. Przyczynami tego stanu może być

¹ S. Szostak, A. Tabaka, *Porozmawiajmy o agresji. Propozycja programu profilaktyczno – wychowawczego dla uczniów klas I-III szkoły podstawowej*. Wydawnictwo Rubikon, Kraków 2004, ss. 19.

² K. Browne, M. Herbert, *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne S.A., Warszawa 1999, ss.17.

³ Art. 207 k.k.

⁴ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (druk sejmowy nr 3639) na <http://orka.sejm.gov.pl/proc4.nsf/opisy/3639.htm>

zarówno podeszły wiek, jak i kalectwo, choroba umysłowa czy upośledzenie umysłowe. Osoba pozostająca w stosunku zależności to ten, kogo położenie i los są zależne od sprawcy. Istnienie stosunku zależności może wynikać z przyczyn natury faktycznej, prawnej, bądź z umowy⁵. O pojęciu stosunku zależności wielokrotnie wypowiadał się Sąd Najwyższy. Jeszcze w odniesieniu do uprzednio obowiązujących przepisów prawnych podkreślano, że pojęcie stosunku zależności ma zastosowanie nie tylko wówczas, gdy zachodzi stosunek prawny zależności, wynikający z samego prawa lub umowy, ale także wtedy, gdy określone okoliczności faktyczne stworzyły taką sytuację, w której widoczne są cechy zależności osoby pokrzywdzonej od sprawcy⁶. Stosunek zależności ma miejsce także wtedy, gdy pokrzywdzony nie jest zdolny, z własnej woli, przeciwstawić się znęcaniu i znosi je, z obawy przed pogorszeniem swoich dotychczasowych warunków. Może to wynikać także z sytuacji faktycznej stwarzającej dla sprawcy sposobność znęcania się, przy wykorzystaniu przewagi sprawcy nad słabszym pokrzywdzonym⁷.

Katalog zachowań wypełniających pojęcie „znęca się fizycznie lub psychicznie” jest otwarty i nie jest możliwe stworzenie zamkniętej listy tego typu zachowań. Sąd Najwyższy wielokrotnie precyzował w swoich orzeczeniach sposób rozumienia tego pojęcia. Podkreślenia wymaga fakt, że aby można było mówić o znęcaniu się, niezbędne jest istnienie przewagi sprawcy nad ofiarą. Przewaga nie jest rozumiana wyłącznie jako przewaga fizyczna – możemy także mówić o przewadze psychicznej, ekonomicznej, społecznej itp. Znęcanie się jest niezależne od tego, czy pokrzywdzony, nad którym sprawca znęca się, sprzeciwia się mu i próbuje się bronić, czy też nie. Stosowane przez taką osobę środki obronne należy uznać za usprawiedliwione, ponieważ są podejmowane w obronie przed bezpośrednim, bezprawnym zamachem na jej dobro. Nie można więc uznać, że obrona osoby, nad którą sprawca się znęca, odbiera jego działaniu cechy przestępstwa⁸.

Przestępstwo przemocy w rodzinie można popełnić zarówno przez działanie (bicie, lżenie), jak i zaniechanie (np. dręczenie głodem, nieudzielanie pomocy). Ma ono charakter formalny, w jego znamionach nie mieszczą się ujemne następstwa wywołane w stanie zdrowia pokrzywdzonych. Wywołanie skutku, który będzie wykraczał poza zakres znamienia znęcania się i wyczerpywał znamiona innego przestępstwa, będzie uzasadniało przyjęcie kumulatywnej kwalifikacji czynu.

Art. 207 § 2 k.k. penalizuje łagodniejszą odmianę kwalifikowanego typu znęcania się ze względu na znamię szczególnego okrucieństwa. Szczególne okrucieństwo jest kategorią oceną. W zachowaniu sprawcy znamię to związane jest w szczególności z rodzajem oraz sposobem działania (szczególne natężenie dolegliwości zadawanych konkretnej ofierze). Polega przede wszystkim na wyjątkowo drastycznym (brutalnym, bezlitosnym i nieludzkim) sposobie zadawania cierpienia fizycznych i psychicznych osobie pokrzywdzonej znęcaniem się. Istotna jest również konkretna relacja sprawcy czynu zabronionego do osoby pokrzywdzonej, np.: bicie i zniewagi rodzica, cierpienia zadawane małemu dziecku. Art. 207 §2 k.k. penalizuje surowszą odmianę kwalifikowanego typu znęcania się. Znamieniem ustawowym decydującym o surowszej

⁵ L. Tyszkiewicz, S. Hoc, A. Wąsek, W. Filipkowski, Z. Siwik, M. Kulik, M. Bojarski, W. Radecki, P. Hofmański, Z. Sienkiewicz, L. Wilk, O. Górniok, M. Filar, M. Kalitowski, L. Paprzycki, E. Plywaczewski, R. Stefański, *Kodeks karny. Komentarz*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis (wydanie II), Warszawa 2010 ss. 1148

⁶ Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 8 maja 1972 roku, III KR 53/72, OSNPG 1972/9-10 poz. 153 str. 19

⁷ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 13 listopada 2008, II AKa 303/2008, Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Katowicach i Sądów Okręgowych 2009/1 poz. 7 str. 7

⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 sierpnia 1970 r., IV KR 146/70, OSPiKA 1971, nr 2, poz. 41

odpowiedzialności jest następstwo, polegające na targnięciu się pokrzywdzonego na własne życie. Jest to przestępstwo skutkowe, dokonane w momencie aktu samobójczego. Jednoczenie nie jest wymagane skuteczne targnięcie się na życie (udane samobójstwo). Dla odpowiedzialności karnej sprawcy nie ma istotnego znaczenia, czy faktycznie doprowadził on do śmierci ofiary. Odpowiedzialność obejmuje także te sytuacje, w których doszło tylko do usiłowania zamachu samobójczego. Sprawca ponosi odpowiedzialność z tego przepisu, chociażby nie przewidywał, że osoba pokrzywdzona umyślnym znęcaniem podejmie zamach samobójczy, jeżeli tylko co najmniej mógł i powinien to przewidzieć (wystarczy nieumyślność). Dla tej oceny istotne może być między innymi widoczne cierpienie osoby pokrzywdzonej i jej stan psychiczny, a także intensywność znęcania się⁹.

Pojęcie znęcania się oznacza zazwyczaj zachowanie złożone z pojedynczych czynności naruszających różne dobra, takie jak zdrowie, wolność osobistą (groźba karalna, zmuszanie), cześć (zniewaga, nietykalność cielesna), mienie (zniszczenie). Całość tego postępowania sprawcy określana jest zbiorczo jako znęcanie się, którego poszczególne fragmenty mogą wypełniać znamiona różnych występków. **W znamieniu psychicznego znęcania się mieszczą się czynności polegające zwykle na:**

- groźbie karalnej (art. 190),
- zmuszaniu do określonego zachowania (art. 191),
- zniewadze (art. 216),
- niszczeniu lub uszkodzeniu mienia (art. 288)¹⁰.

Przestępstwo przemocy w rodzinie jest przestępstwem bezskutkowym (formalnym), dokonanym z chwilą znęcania się niezależnie od skutku, jaki znęcanie się spowodowało. Wystarczy, gdy poszczególne akty lub działanie jednorazowe osiągnęło stopień odpowiadający pojęciu znęcania się.¹¹

Zgodnie z art. 157 k.k.:

- kto powoduje naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia, inny niż określony w art. 156 § 1, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5;
- kto powoduje naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia trwający nie dłużej niż 7 dni, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2;
- jeżeli sprawca czynu określonego w § 1 lub 2 działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku;
- ściganie przestępstwa określonego w § 2 lub 3, jeżeli naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia nie trwał dłużej niż 7 dni, odbywa się z oskarżenia prywatnego;
- jeżeli naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia trwał dłużej niż 7 dni, a pokrzywdzonym jest osoba najbliższa, ściganie przestępstwa określonego w § 3 następuje **na jej wniosek**¹².

⁹ M. Szwarczyk, A. Michalska-Warias Aneta, J. Piórkowska-Flieger Joanna, T. Bojarski (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis (wydanie II), Warszawa 2007, ss. 784

¹⁰ L. Tyszkiewicz, S. Hoc, A. Wąsek, W. Filipkowski, Z. Siwik, M. Kulik, M. Bojarski, W. Radecki, P. Hofmański, Z. Sienkiewicz, L. Wilk, O. Górniok, M. Filar, M. Kalitowski, L. Paprzycki, E. Pływaczewski, R. Stefański, *Kodeks karny. Komentarz*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis (wydanie II), Warszawa 2010, ss. 1148

¹¹ L. Tyszkiewicz, S. Hoc, A. Wąsek, W. Filipkowski, Z. Siwik, M. Kulik, M. Bojarski, W. Radecki, P. Hofmański, Z. Sienkiewicz, L. Wilk, O. Górniok, M. Filar, M. Kalitowski, L. Paprzycki, E. Pływaczewski, R. Stefański, *Kodeks karny. Komentarz*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis (wydanie II), Warszawa 2010, ss. 1148

¹² Art. 157 k.k.

Ustawą z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw¹³, która weszła w życie z dniem 1 sierpnia 2010 roku znacząco została zmieniona sytuacja ofiar przemocy w rodzinie. Poza nowelizację wyżej przedstawionego art. 157 k.k. ustawa ta wprowadziła wręcz rewolucyjne zmiany odnoszące się do ochrony ofiar przemocy w rodzinie. W jej zapisach został przede wszystkim nałożony na gminy obowiązek podejmowania działań na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie, w szczególności w ramach pracy w zespole interdyscyplinarnym¹⁴. Wprowadzone zostały także nowe możliwości odseparowania sprawcy od ofiary. Zgodnie z art. 11a ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie jeżeli członek rodziny wspólnie zajmujący mieszkanie, swoim zachowaniem polegającym na stosowaniu przemocy w rodzinie czyni szczególnie uciążliwym wspólne zamieszkiwanie, osoba dotknięta przemocą może żądać, aby sąd zobowiązał go do opuszczenia mieszkania. Sąd rozpoznaje sprawę w trybie przepisów ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. - Kodeks postępowania cywilnego o postępowaniu nieprocesowym. Postanowienie zapada po przeprowadzeniu rozprawy, która powinna odbyć się w terminie jednego miesiąca od dnia wpływu wniosku. Staje się ono wykonalne z chwilą ogłoszenia i może być zmienione lub uchylone w razie zmiany okoliczności.¹⁵ Osoby, które w związku z wykonywaniem swoich obowiązków służbowych lub zawodowych powzięły podejrzenie o popełnieniu ściganego z urzędu przestępstwa z użyciem przemocy w rodzinie, niezwłocznie zawiadamiają o tym Policję lub prokuratora. Osoby będące świadkami przemocy w rodzinie powinny zawiadomić o tym Policję, prokuratora lub inny podmiot działający na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie¹⁶. Ustawa o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie zmieniła także poszczególne przepisy innych aktów prawnych, w tym m.in.:

- Kodeksu karnego¹⁷,
- Ustawy o pomocy społecznej¹⁸,
- Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego¹⁹,
- Kodeksu postępowania cywilnego²⁰,
- Ustawy o Policji²¹,
- Kodeksu postępowania karnego²²,
- Kodeksu karnego wykonawczego²³.

Agnieszka Olszewska

prawnik, trenerem szkoleniowy,
pracownik Ogólnopolskiego Pogotowia dla Ofiar
Przemocy w Rodzinie "Niebieska Linia",
współpracownik Komitetu Ochrony Praw Dziecka,
mediator rodzinny.

¹³ ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw - Dz. U. 2010 nr 125 poz. 842

¹⁴ Art. 9a ust. 1 ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie

¹⁵ Art. 11a ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie

¹⁶ Art. 12 ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie

¹⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny Dz. U. Nr 88, poz. 553, z późn. zm.

¹⁸ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej Dz. U. Nr 64, poz. 593, z późn. zm.

¹⁹ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. - Kodeks rodzinny i opiekuńczy Dz. U. Nr 9, poz. 59, z późn. zm.

²⁰ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. - Kodeks postępowania cywilnego Dz. U. Nr 43, poz. 296, z późn. zm.

²¹ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji Dz. U. z 2007 r. Nr 43, poz. 277, z późn. zm.

²² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks postępowania karnego Dz. U. Nr 89, poz. 555, z późn. zm.

²³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny wykonawczy Dz. U. Nr 90, poz. 557, z późn. zm.